

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF ECOLOGICAL CULTURE

У статті представлено характеристику екологічної культури та наведено різні підходи щодо її визначення. Наголошено на важливості перетину екологічної та культурної проблематики, оскільки від екологічного мислення та свідомості залежить подальше процвітання України як європейської держави. Виокремлені питання збереження необхідних умов для подальшого розвитку людства як обов'язкового компоненту людської культури. Екологічна криза сьогодення змушує до активізації пошуку новітніх шляхів розв'язання проблем знищення всього живого, що породило формування такої науки як екологія. Підкреслено, що: відповідальність сама по собі у масовій свідомості не виникає, її необхідно виховувати; подолання екологічної кризи залежить не лише від економічної діяльності в країні, а й від удосконалення моральних якостей всього суспільства. Окреслено концепцію «стабільності». Розглянуто різні підходи до поняття «культура» у загальному розумінні. З'ясовано, що: культура є продуктом колективної діяльності, а її сприйняття кожною людиною залежить від того, до якого конкретного співтовариства вона відноситься; визначальною основою культури вважаються накопичені народом цінності, що стосуються духовної сфери. Досліджено соціальну екологію та окреслено її значення. Розглянуто модель культурної екології, що складається з «природи», «суспільства» та «культури». Встановлено, що поняття «культурна екологія» включає взаємозв'язок між певним суспільством та його природним середовищем.

Визначено, що ключовим аспектом концепції сталого розвитку виступає ноосферно-екологічна культура. Представлено та схарактеризовано різні підходи до визначення сутності екологічної культури в сучасній науці та встановлено, що екологічна культура досі не є поняттям, що має чітке визначення. Наведено взаємозв'язок складових розвитку системи екологічної культури та запропоновано авторське розуміння екологічної культури.

Ключові слова: екологічна культура, екологія, культура, цінності, суспільство, природа.

The article presents the characteristics of ecological culture and presents various approaches to its definition. The importance of crossing environmental and cultural issues is emphasized since the further prosperity of Ukraine as a European state depends on ecological thinking and consciousness. The issues of preserving the necessary conditions for the further development of humanity as an obligatory component of human culture are highlighted. The environmental crisis of our time forces us to step up the search for the latest ways to solve the problems of destroying all living things, which gave rise to the formation of such a science as ecology. It is emphasized that: responsibility itself does not arise in the mass consciousness, it must be brought up; overcoming the environmental crisis depends not only on economic activity in the country but also on improving the moral qualities of the entire society. The concept of "stability" is outlined. Various approaches to the concept of "culture" in the general sense are considered. It was found out that: culture is a product of the collective activity, and its perception by each person depends on which specific community it belongs to; the defining basis of culture is considered to be the values accumulated by the people related to the spiritual sphere. Social ecology is studied and its significance is outlined. A model of cultural ecology consisting of "Nature", "Society" and "culture" is considered. It is established that the concept of "cultural ecology" includes the relationship between a particular society and its natural environment. It is determined that the key aspect of the concept of sustainable development is noospheric and ecological culture. Various approaches to defining the essence of ecological culture in modern science are presented and characterized, and it is established that ecological culture is still not a concept that has a clear definition. The interrelation of the components of the development of the ecological culture system is presented and the author's understanding of ecological culture is proposed.

Key words: ecological culture, ecology, culture, values, society, nature.

УДК 351:504+008
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2021.22.15>

Кононенко І. А.,
кандидат педагогічних наук,
докторант ННІ публічного управління
та державної служби
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Загальновідомим є те, що екологічна ситуація у світі складна та потребує дієвих заходів щодо її покращення. Такий шлях лежить через процес усвідомлення суспільством важливості та глибини екологічних проблем. Перетин між екологією й культурою, що відображає відносини між людиною та природою, набуває важливості на сучасному етапі становлення нашої держави оскільки від екологічного мислення та свідомості залежить не лише ставлення людини до природи як до унікальної цінності, а й подальше процвітання України як європейської держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою дієвих напрямів формування екологічної культури займалися такі дослідники, як: М. Кисельов (філософсько-світоглядні та етнокультурні проблеми екології), Б. Коммонер (екологічні закони взаємодії суспільства і природи), В. Крисаченко (засади сучасного розвитку екологічної культури), Д. Медоуза (глобальна модель розвитку людства і природи), Ю. Одум (ознаки кризового стану екологічної ситуації), О. Салтовський (основи соціальної екології), М. Тарасенко (філософські аспекти у відносинах людина-природа). Екологічні цінності розкривали у своїх роботах: В. Васютинський, О. Вернік, О. Грезе, С. Дерябо, О. Калмиков,

А. Калмикова, І. Кряж, В. Логинова, І. Мазур, Ю. Швалб, І. Шлімакова, А. Ясвінта і інші. Вагомий внесок філософа В. Вернадського щодо масштабів впливу людини на довкілля відображено в його роботах «Філософські думки натураліста», «Роздуми натураліста» тощо. Науковець справедливо стверджував, що людство здатне вижити за умови посилення відповідальності за розвиток біосфери загалом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас від рівня розвитку екологічної культури залежить ступінь взаємодії суспільства з природним середовищем у напрямі покращення екологічної ситуації. За такого підходу набувають значення сутнісні характеристики екологічної культури та шляхи реалізації її основних цілей на сучасному етапі розвитку людства.

Мета статті. Охарактеризувати сутність поняття «екологічна культура» та розкрити взаємозв'язок основних складових розвитку системи екологічної культури.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні питання збереження необхідних умов для подальшого розвитку людства почало привертати увагу в суспільстві. Такі питання не лише зачіпають економіку чи політику, а стають обов'язковим компонентом людської культури. Екологічна криза сьогодення змушує до активізації пошуку новітніх шляхів розв'язання проблем знищення всього живого, що породило формування такої науки, як екологія. Саме в її фокусі й виникає поняття «екологічна культура», що вміщує в себе рівень сприйняття людьми природи навколишнього світу й ставлення людини до світу. Актуальності в науковому та практичному спрямуванні також набуває пошук відповідей на питання: 1) як людська діяльність впливає на навколишнє середовище; 2) чому екологічна культура сьогодні набуває особливої важливості; 3) як саме корелює екологічна культура та глобальна екологічна криза? Зазначимо, що науковці сьогодні підтверджують факт того, що рівень екологічної культури прямо пропорційний екологічній ситуації у світі та наголошують на важливості культурознавчого підходу до екологічної проблематики [1]. Як вказує М. Тарасенко, ще у 1985 році, слова якого досі не втратили актуальність: «культура – це не тільки показник універсальності і свободи людини, але і в рівній мірі показник її відповідальності перед світом» [2]. Варто наголосити, що відповідальність сама по собі в масовій свідомості не виникає, її необхідно виховувати. У такому випадку подолання екологічної кризи залежить не лише від економічної діяльності в країні, а й від удосконалення моральних якостей

всього суспільства. Тобто екологія та культура нерозривно пов'язані між собою, причому рівень культурного розвитку відображає якість взаємодії людини з навколишнім середовищем. Як стверджує Л. Курняк, «культура – це та сфера людського буття, де варто шукати відповіді на екологічні проблеми, оскільки в її основі лежать життєві цінності».

У людей культура сформувалась як цілісна система засвоєних моделей поведінки, характерних для членів суспільства. Водночас система поведінки становить спосіб життя будь-якої соціальної групи та виступає соціальним надбанням, яке передається від покоління до покоління окремими особами та організаціями. Така спадщина закладається у свідомість не лише шляхом освіти, а й через тривалу, несвідому обумовленість, завдяки якій кожна людина стає людиною. Екологія як наука в її сучасній інтерпретації вивчає не лише природу (неживу та живу), а й людину, хоча одні вчені приділяють увагу культурним та філософським аспектам, а інші – соціальним, екологічним, економічним сторонам процесу взаємодії суспільства з природою.

У відповідь на соціальні проблеми, сьогодні між культурою та екологією формуються нові відносини. Зазначимо, що однією з таких реакцій є концепція «стабільності», яка зосереджується на соціальних проблемах, що виникають унаслідок широкомасштабного використання природних ресурсів. Ці проблеми здатні вирішити лише нові соціальні організації (локальні та глобальні). Додатково має бути створена цілісна міждисциплінарна соціальна модель, у якій поєднуються знання між дисциплінами: право, історія, соціологія, географія, освіта тощо.

Якщо окремо розглядати поняття «культура» у загальному розумінні варто зазначити, що воно етимологічного походження від латинського culture (обробіток, догляд), а точніше від agro culture (обробіток землі) та означає «мистецтво впорядкування довкілля на основі певних цінностей». Пізніше культуру стали протиставляти природі та відносити до неї все, що створене людиною (науку, релігію, мову тощо). Варто підкреслити, що культурні норми та правила не успадковуються, вони формуються протягом життя з використанням навчання, культурної діяльності людини тощо, що створює унікальну культуру для кожного народу, накопичуючи унікальні культурні цінності. Водночас культура є продуктом колективної діяльності, а її сприйняття кожною людиною залежить від того, до якого конкретного співтовариства вона належить. Визначальною основою культури науковці схильні вважати накопичені народом цінності, що стосуються

духовної сфери. Тож, інший підхід до розуміння сутності екологічної культури базується на синтезі термінів «екологія» та «культура» та представляє її як частину загальної культури, яка опосередковує відносини людини та навколишнього середовища [3].

Водночас варто виокремити соціальну екологію, яка означає пробудження земного співтовариства, що роздумує над собою, розкриває свою історію, досліджує своє теперішнє скрутне становище та розмірковує про своє майбутнє. Відповідно до філософського підходу, соціальна екологія досліджує онтологічні, епістемологічні, етичні та політичні виміри відносин між соціальним та екологічним і шукає практичну мудрість, що впливає з такого роздуму, а також прагне дати соціуму, що перебуває у ході реальної людської та природної історії, вказівки щодо вирішення конкретних проблем і використання можливостей. При цьому розвивається цілісний і діалектичний аналіз, а також соціальна практика, яку найкраще можна описати як екокомунітаризм [4]. Так, предметом: 1) теорії соціоекології є вивчення закономірностей взаємодії суспільства та довкілля і розроблення на цій основі програми оптимізації їхньої взаємодії; 2) прикладної соціоекології виступає вивчення та моделювання і прогнозування соціоекосистем з метою їх оптимізації та управління екологічно збалансованим розвитком [5].

У піраміді, що складається з «природи», «суспільства» та «культури», двома функціо-

нальними стовпами суспільної організації є організація людей для виробництва (політична економія) та організація природних ресурсів для виробництва (природне господарство) (рис. 1). Загалом поняття «культурна екологія» вивчає взаємозв'язок між суспільством і його природним середовищем. Географи та антропологи під «культурною екологією» розуміють різні (але взаємодоповнюючі) речі. З іншого боку, географи вивчають те, як соціально організована діяльність людини впливає на природне середовище; антропологи, досліджують, як природне середовище впливає на соціально організовану поведінку (хоча, у крайньому разі, екологічний детермінізм вийшов з популярності серед більшості антропологів) [6].

У сучасних дослідженнях ключовим аспектом концепції сталого розвитку виступає ноосферно-екологічна культура, яка розглядається як складова оптимізаційного процесу відносин суспільства і довкілля [7]. Водночас проблема саме екологічної культури досі залишається маловивченою. Сам термін «екологічна культура» з'явився у 20-х роках ХХ століття у працях представників американської школи «культурної екології». Найпершим українським дослідником, хто почав вивчати проблему екокультури є В. Вернадський (розвивав ноосферну ідею (від грец. noos – розум і sphaira – сфера, середовище), опрацював термін «біосфера», розробляв питання людського фактору в системі існування світу). Погляди вченого справили значний вплив на формування ідей

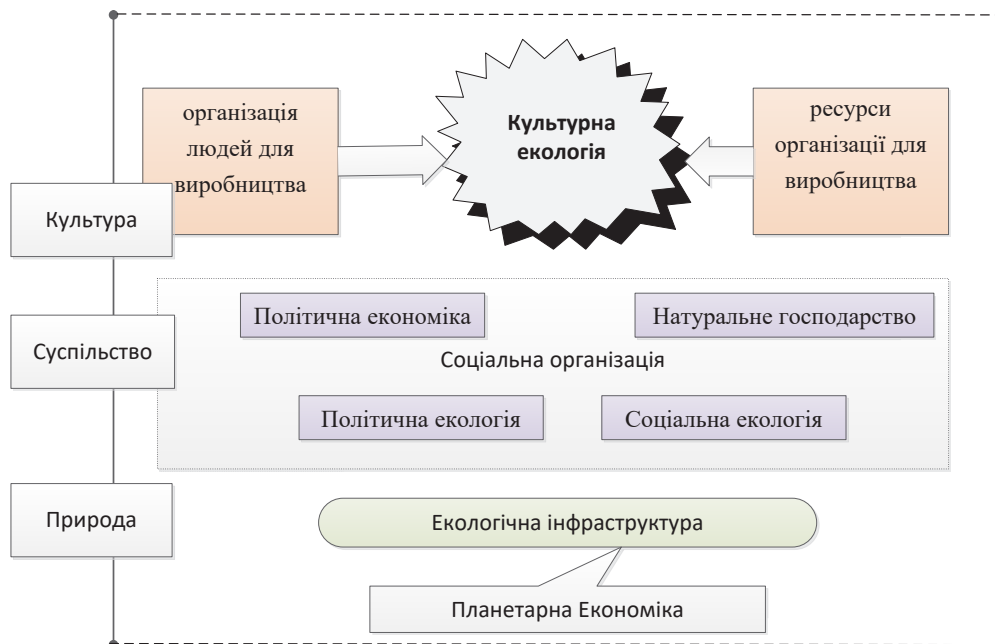

Рис. 1. Модель культурної екології

Джерело: побудовано авторкою на основі [6]

Підходи до визначення сутності екологічної культури

Автор	Екологічна культура – це...	Джерело
Енциклопедія сучасної України	напрямок людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежать природне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують рівновагу в системі «людина–довкілля»; як теоретичної галузі знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, організуючої її структурні та функціональні блоки; як однієї з форм культури, здатності людини відчувати буття світу, пристосовувати його до себе.	[9]
Словник – довідник з екології	етап і складова частина загальносвітової культури; сукупність знань, вмінь, соціальних та інженерних норм, керуючись якими людина усвідомлює себе і відповідним чином діє як частина природного середовища і як суб'єкт, який відповідає перед наступними поколіннями людей за збереження середовища життя.	[10]
В. Крисаченко	здатність людини відчувати живе буття світу приміряти і пристосовувати його до себе взаємно узгоджувати власні потреби устрій природного довкілля.	[11]
О. Салтовський	сукупність знань норм стереотипів та правил поведінки людини в оточуючому її природному середовищі	[12]
Л. Курняк	процес і результат формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, уявлень про природу емоційно-почуттєвого і ціннісного ставлення до неї (внутрішня культура) і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії (зовнішня культура), заснований на гармонізації взаємозв'язків у системі «природа-людина».	[13]
І. Зверев	частина загальної культури людини, що стосується всіх сторін матеріального і духовного життя суспільства, кожної людини.	[14]
Є. Гірусов	продовження й розвиток загальної культури, що виражає характер і новий рівень відносин між суспільством і природою.	[15]
Б. Ліхачов	органічна єдність екологічно розвиненої свідомості, емоційно-психічних станів і науково обґрунтованої вольової утилітарно-практичної діяльності.	[16]
В. Шевчук, Г. Білявський, Ю. Саталкін, В. Навроцький	здатність застосовувати екологічні знання і досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної професійної і побутової діяльності.	[17]

Рис. 2. Взаємозв'язок складових розвитку системи екологічної культури

Джерело: розроблено авторкою на основі [18]

американського дослідника Ю. Одума, завдяки якому екологія як наука стала класичною і була визнана в системі природничих наук у всьому світі [8]. До екологічної культури сьогодні відносять знання основних закономірностей/взаємозв'язку в природі й суспільстві, емоційно-почуттєві переживання тощо. Екологічна культура також передбачає інтеграцію окремих напрямів: екологічна свідомість; морально-естетичне ставлення; діяльнісно-практичне ставлення з виокремлення певних компонент. Екологічна культура досі не є поняттям, що має чітке визначення (табл. 1).

Як бачимо, серед різних підходів окреслюються основні компоненти формування екологічної культури: інтелектуальний – відповідний рівень екологічних знань; ціннісний – відповідний рівень екологічної свідомості; діяльнісний – відповідний запас практичних умінь і навичок у процесі охорони природи. Таким чином, екологічну культуру варто розглядати у складі загальної культури людини. Далі доцільно представити взаємозв'язок основних складових розвитку екологічної культури, що поєднує між собою різні рівні такого розвитку та передбачає розуміння складності глобальної системи.

Отже, екологічна культура знаходиться на перетині внутрішнього світу людини та природного довкілля. Цілями екологічної культури є створення бажаного устрою чи ладу в природі й виховання життєвих цінностей.

Висновки. Таким чином, екологічна культура – це цілісна якість основних компонентів (інтелектуальний, ціннісний, діяльнісний) формування екологічної культури особистості окремої людини, що є частиною загальнонаціональної екологічної культури та передбачає наявність екологічного мислення, свідомості, світогляду та етики, які здатні виражатися у вигляді екологобезпечної життєдіяльності на локальному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Курняк Л. М. Екологічна культура: поняття та формування. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. 2015. № 10. С. 48-51.
2. Тарасенко Н.Ф. Природа, технологія, культура: філософсько-мировозренеский аналіз. К.: Наукова думка 1985. 255 с.
3. Качур І. В. Проблеми формування екологічної культури в освітньому середовищі. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 2. С. 209-213.

4. Samuel AB, Leonard N. Eco-Communitarianism: An African Perspective. *Environ Sci Ind J*. 2018; 14(5):174 URL: <https://www.tsijournals.com/articles/ecocommunitarianism-an-african-perspective-13873.html>

5. Стегній О.Г. Екологія соціальна. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18717

6. Applied Ecology. The open university of Hong Kong. P.63. URL: https://www.opentextbooks.org.hk/system/files/export/12/12647/pdf/Applied_Ecology_12647.pdf

7. Карпенко В.Є. Методологічна роль гуманістично-ноосферної концепції у розв'язанні глобальних проблем сучасності : дис. ... кандидата філос. наук : 09.00.09. Суми, 2008. 172 с.

8. В.І. Вернадський і сучасна екологія. Спільнота фахівців-екологів «Промислова екологія». URL: <http://eco.com.ua/content/v%D1%96-vernadskii-i-suchasna-ekologiya>

9. Конта. Р.М. Екологічна культура. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18680

10. Лановенко О. Г., Остапішина О. О. Словник – довідник з екології: навчально-методичний посібник. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2013. С.76

11. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. Київ. Заповіт, 1996. 14 с.

12. Салтовський О.І. Основи соціальної екології. Київ: МАУП, 1997. 115 с.

13. Курняк Л. М. Екологічна культура: поняття та формування. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 48-51 https://nd.nubip.edu.ua/2015_4/8.pdf

14. Зверев І.Д. Методологические основы принципів и условий реализации экологического образования. *Педагогические принципы и условия экологического образования*. М.: АПН СССР, 1983. С.4-10.

15. Гирусов Э. В. Экологическое сознание как условие оптимизации общества и природы. *Философские проблемы глобальной экологии*. Москва: Знание, 1983. С. 145-153.

16. Лихачев Д. С. Экология культуры. *Альманах Всероссийского общества охраны памятников истории и культуры*. 1980. № 2. С. 7-21.

17. Шевчук Я.В., Білявський Г. О., Саталкін Ю. М., Навроцький В. М. Ноосферогенез і гармонійний розвиток. К. : Геопринт, 2002. 127 с

18. Про концепцію екологічної освіти в Україні. МОН України; Рішення, Концепція від 20.12.2001 № 13/6-19